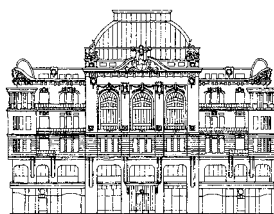

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

ECONOMIC SCIENCES COLLECTION
Book XIV

ECONOMIC CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES

Proceedings
of the Conference
CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES
held at SASA on April 20, 2010

Accepted for Publication at the 10th Session of the Department of Social Sciences
of the Serbian Academy of Sciences and Arts, held on December 14th, 2010
after being reviewed by
Corresponding Member Časlav Očić, University Professors Oskar Kovač,
Mladen Kovačević,
Ljubomir Madžar, Blagoje Babić, Milovan Mitrović, Đorđe Popov and Rajko Bukvić

Editor
Academician
ČASLAV OČIĆ

BELGRADE
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

ЕКОНОМСКИ ЗБОРНИК
Књига XIV

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова
с научног скупа
КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ
одржаног у САНУ 20. априла 2010. године

Примљено на 10. скупу Одељења друштвених наука
Српске академије наука и уметности 14. децембра 2010.
на основу реферата
дописног члана Часлава Оцића, универзитетских професора Оскара Ковача,
Млађена Ковачевића, Љубомира Маџара, Благоја Бабића,
Милована Митровића, Ђорђа Попова и Рајка Буквића

Уредник
академик
ЧАСЛАВ ОЦИЋ

БЕОГРАД
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

**ЕКОНОМСКА КРИЗА:
ПОРЕКЛО И ИСХОДИ**

**ECONOMIC CRISIS:
ORIGINS AND OUTCOMES**

Припрема   Layout
Љубица Танасковић   Ljubica Tanasković

Превод с енглеског   English translation
Александар Павић   Aleksandar Pavić

Штампа   Printed by
Штампарија Издавачке фондације   Štamparija Izdavačke fondacije
Архиепископије београдско-карловачке   Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke
Краља Петра Првог 5, Београд   Kralja Petra Prvog 5, Belgrade

Тираж   Circulation
200 примерака   200 copies

©   ©
САНУ, Београд, Србија   SASA, Belgrade, Serbia

САДРЖАЈ   CONTENTS

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

Часлав Оцић

1

УВОДНА ИЗЛАГАЊА	INTRODUCTORY LECTURES
ВЕЛИКА ЕКОНОМСКА КРИЗА И ДРЖАВНА ИНТЕРВЕНЦИЈА У МЕЂУРАТНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ Смиљана Ђуровић	7 THE GREAT ECONOMIC CRISIS AND STATE INTERVENTION IN INTERWAR YUGOSLAVIA Smiljana Đurović
ГЛАВНИ ИЗАЗОВ СВЕТСКОЈ ПРИВРЕДИ: ИСЦРПЉИВАЊЕ „ЕВРОПСКЕ ВРСТЕ РАЗВОЈА“ Благоје С. Бабић	27 THE MAIN CHALLENGE TO THE WORLD ECONOMY: EXHAUSTION OF THE „EUROPEAN TYPE OF DEVELOPMENT“ Blagoje S. Babić
ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ	HISTORY
ПРВЕ ТРИ БАНКАРСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ ДО 1914. Биљана Стојановић	51 THE FIRST THREE BANKING CRISES IN SERBIA BEFORE 1914 Biljana Stojanović
ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА И КОНЈУНКТУРА У ЈУГОСЛАВИЈИ, 1919–1925. Бошко Мијатовић	71 ECONOMIC POLICY AND MARKET CONDITIONS IN YUGOSLAVIA, 1919–1925 Boško Mijatović
АГРАРНА КРИЗА У СРБИЈИ, 1925–1935. Момчило Исић	91 AGRARIAN CRISIS IN SERBIA, 1925–1935 Momčilo Isić
МЕЂУРАТНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ЈУГОСЛОВЕНСКУ ИНДУСТРИЈУ	101 INTERWAR INVESTMENTS IN YUGOSLAV INDUSTRY

И ХРВАТСКО-СЛОВЕНАЧКА ПРОПАГАНДА Слободан Вуковић		AND CROATIAN-SLOVENIAN PROPAGANDA Slobodan Vuković
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ		THEORY
ТЕОРИЈЕ КРИЗЕ – КРИЗА МОДЕРНИХ ТЕОРИЈА Александар Саша Гајић	115	CRISIS THEORIES – THE CRISIS OF MODERN THEORIES Aleksandar Saša Gajić
СВЕТСКА ФИНАНСИЈСКА КРИЗА Оскар Ковач	127	THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS Oskar Kovač
МОГУЋИ УЗРОЧНИЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Љубомир Маџар	141	CONUNDRUM OF THE PRIME MOVERS OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS Ljubomir Madžar
ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОУКЕ ЗА ЕКОНОМСКУ ТЕОРИЈУ И ПОЛИТИКУ Исидора Љумовић и Мирослав Н. Јовановић	159	ECONOMIC CRISIS: LESSONS FOR ECONOMIC THEORY AND POLICIES Isidora Ljumović and Miroslav N. Jovanović
ПАРАДИГМЕ ТУМАЧЕЊА И СТРАТЕГИЈЕ ИЗЛАСКА ИЗ КРИЗЕ 2008. Вера Вратуша	173	THE CRISIS OF 2008: PARADIGMS OF INTERPRETING AND STRATEGIES OF OVERCOMING Vera Vratuša
КРИЗА: НЕОЛИБЕРАЛНА ДИЈАГНОЗА – КЕЈНЗОВСКА ТЕРАПИЈА? Бранка Бујишић	193	CRISIS: NEOLIBERAL DIAGNOSIS – KEYNESIAN THERAPY? Branka Bujišić
СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: ЈЕДНО ВИЂЕЊЕ Драгана Митровић	201	THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS: ANOTHER VIEW Dragana Mitrović
САВРЕМЕНА ЕКОНОМСКА КРИЗА: „АУСТРИЈСКО“ ОБЈАШЊЕЊЕ Божо Стојановић	217	THE CURRENT ECONOMIC CRISIS: THE “AUSTRIAN” EXPLANATION Božo Stojanović
ИСТОРИЈСКИ УСУД КАПИТАЛИЗМА: КРИЗА КАО ПОСЛЕДИЦА НЕКОНТРОЛИСАНОГ РАСТА Борис Н. Кршев	231	LE DESTIN HISTORIQUE DU CAPITALISME: LA CRISE EN RAISON D’UNE CROISSANCE INCONTRÔLÉE Boris Kršev

С В Е Т	2 4 5	W O R L D
КРИЗА И/ИЛИ НЕНАУЧЕНЕ ЛЕКЦИЈЕ? Ђорђе Попов	245	CRISIS OR AN (UN)LEARNED LESSON? Đorđe Popov
ПОРЕКЛО АКТУЕЛНЕ СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Хасиба Хрустић	259	ROOTS OF THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS Hasiba Hrustić
КРИЗА И КОНВЕРГЕНЦИЈА Живота Ђорђевић	275	CRISIS AND CONVERGENCE Života Đorđević
ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАО УЗРОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗЕ Рајко Буквић и Часлав Оцић	277	ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАК ИСТОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗИСА Рајко Буквич и Часлав Оцић
НЕМОЋ МОНЕТАРНЕ ПОЛИТИКЕ У УСЛОВИМА СВЕТСКЕ ФИНАНСИЈСКЕ И ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Ђорђе Ђукић	293	THE POWERLESSNESS OF MONETARY POLICY UNDER THE CONDITIONS OF THE GLOBAL FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS Đorđe Đukić
ГЕНЕЗА И ПОСЛЕДИЦЕ КРИЗЕ: ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТ Драгомир Анђелковић	307	GENESIS AND CONSEQUENCES OF THE CRISIS: THE GEO-POLITICAL ASPECT Dragomir Anđelković
УЗРОЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ И ЊЕНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ Горан Николић	327	CAUSES OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND ITS GEOPOLITICAL CONSEQUENCES Goran Nikolić
Т Р А Н З И Ц И Ј А И С Р Б И Ј А		T R A N S I T I O N A N D S E R B I A
УЗРОЦИ ДУБОКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ Млађен Ковачевић	339	CAUSES OF THE DEEP ECONOMIC CRISIS IN SERBIA Mladen Kovačević
ЕФЕКТИ КРИЗА У СРБИЈИ Снежана Грк	363	EFFECTS OF THE SERBIAN CRISIS Snežana Grk

СВЕТСКОСИСТЕМСКИ АСПЕКТИ КРИЗЕ И СРБИЈА Слободан Антонић	379	WORLD-SYSTEMIC ASPECTS OF THE GLOBAL CRISIS AND SERBIA Slobodan Antić
АКТУЕЛНА СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА И ТРАНЗИЦИОНА РЕЦЕСИЈА: ИСКУСТВО СРБИЈЕ Властимир Вуковић	391	THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND THE TRANSITION RECESSION: SERBIA'S EXPERIENCE Vlastimir Vuković
ПОСЛЕДИЦЕ ПРОДАЈЕ ТЕЛЕКОМУНИКАЦИОНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ Александра Смиљанић	405	THE SALE OF THE SERBIAN TELECOMMUNICATIONS INFRASTRUCTURE Aleksandra Smiljanić
СРПСКО ДРУШТВО: КРИЗА, СУКОБИ, РАЗАРАЊЕ И ОПОРАВАК Милован М. Митровић	421	SERBIAN SOCIETY: CRISIS, CONFLICTS, DEVASTATION AND RECOVERY Milovan M. Mitrović
НЕДОСТАЦИ СИСТЕМА КАО ПРЕТЕЖНИ ИЗАЗИВАЧ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ (2007–2010) Маринко Бошњак	439	SYSTEMIC SHORTCOMINGS AS A PRIMARY CAUSE OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS (2007–2010) Marinko Bošnjak
ПОСЛЕДИЦЕ ЗАКЉУЧИВАЊА СПОРАЗУМА О СТАБИЛИЗАЦИЈИ И ПРИДРУЖИВАЊУ СРБИЈЕ ЕУ Дејан Мировић	451	CONSEQUENCES OF THE STABILIZATION AND ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN SERBIA AND THE EU Dejan Mirović
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈСКИ РИЗИЦИ У БАНКАРСКОМ СЕКТОРУ СРБИЈЕ И РЕГИОНА Бранко Урошевић	459	ECONOMIC CRISIS AND GLOBALIZATION RISKS FACING THE BANKING SECTOR OF SERBIA AND THE REGION Branko Urošević
ЕКОНОМИКА ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ЗДРАВСТВА Здравко Шолак	469	ECONOMICS OF POST-SOCIALIST HEALTH CARE SYSTEM Zdravko Šolak

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

ЧАСЛАВ ОЦИЋ

ШТА ЈЕ КРИЗА?

Загорски сељак Мика Брезовачки 1931:

Каква је та година деветстотридесетпрва! [...]

Такве још није било! [...]

Госпон биљежник – ... – јели ви знате, кај је то криза? [...]

Криза – ... – то вам је, кад ја својег јунца десет пута терам на сејем, а немрем га продати! ... То се зове, бумо рекли, криза! То је моја криза, али то бу и опћинска криза, јер ја небум могел платити својих, бумо рекли, дажбаина! ...

Славко Колар, *Ми смо за љравицу*, Загреб 1936; приповетка „Криза“.

Мајко, зашто је хладно у нашој соби? – Јер нема угљена, сине. – А зашто нема угљена? – Јер тата нема посла. – А зашто тата нема посла? – Јер има превише угљена.

Иван Дончевић, *Људи из Шушњаре*, Загреб 1933.

Да ли простодушна народска (данас је у моди да се каже: популистичка) дефиниција кризе као економске микро-макро *инконируенције* (огромних социјалних, психолошких и моралних трошкова) коју загорски сељак Мика Б. предочава *Јосион биљежнику* 1931. (у јеку Велике кризе) има универзално значење? Које, дакле, важи и за СЕКУ 2008.

Да ли Мајчин опис *нарушавања равнотеже кайиџала и рада* које резултира кризом хиперпродукције представља опште – *џарадоксолошко* – објашњење феномена?

Да ли је криза циклички *џроцес* („логика историје“ *на делу*) или „линеарни“ „диктат“ (*џројекџ*), тј. историјски инжењеринг, „практични идеализам“ куденхоф-калергијевског типа у коме ће после сламања традиционалних друштава, у постхуманој будућности киборзи заменити Мику Брезовачког и Мајку.

Која је природа најновије глобалне кризе? Да ли је она традиционални конјунктурни феномен или специфична дотад незабележена (готово уникатна) структурна појава?

Да ли је у питању само максимална, али ипак људска, *ауга сафра фамес* (проклета пожуда за новцем) или много амбициозније претензије глобалних демијурга: стварање новог човека или – постчовека?

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА

Та торба је рукопис зборника *Економска криза: порекло и исходи*. Последњих 6–7 година она је свом тежином притискала савест уредника овог зборника.

Почетком 2010. године у Кнез Михаиловој 35 – на иницијативу чланова Одбора за економске науке САНУ и чланова Друштва за привредну историју – др Смиљана Ђуровић, председница тог (тек основаног) Друштва, проф. др Благоје Бабић, Часлав Оцић, председник поменутог Одбора и научни саветник београдског Института за међународну политику и привреду, састали су се да усагласе нацрте образложења за разговора за округлим столом о светској економској кризи. Тада су не мали број економиста и већина политичара сматрали да је криза већ на издисају. Врло брзо, међутим, очекивања да ће та криза врло кратко трајати почела су да бледе: прва фаза оптимизма потопљена је таласом скепсе – криза се манифестовала као појава дугог трајања. Откуд сад тај (својеврсни) *neverendum*? На то су, поред осталог, требало да одговоре учесници расправе за округлим столом

на тему

ПОРЕКЛО И ИСХОД КРИЗА

Расправу је 20. априла 2010. године у САНУ организовао Одбор за економске науке САНУ у сарадњи с Друштвом за привредну историју у оквиру следећих тематских целина:

УВОДНА ИЗЛАГАЊА	СВЕТ
ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ	КРИЗА, ТРАНЗИЦИЈА, СРБИЈА
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ	ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

После расправе учесници су имали на располагању месец дана да зголове саопштења за зборник радова који је требало да се појави под истим називом као и априлски скуп. У међувремену, Европска академија економских наука и Европски центар за мир и развој УН подстакнути динамичном и корисном априлском расправом у САНУ одлучили су да у октобру 2010. организују округли сто на тему

ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

као својеврсни продужетак и допуну априлског скупа одржаног под кровом САНУ. Овај скуп је требало да скрене пажњу на могућа европска решења глобалне економске кризе. Модератор априлског скупа је замољен да сачини тезе за разговор на овом скупу. Он је (инкорпоришући и тезе с априлског скупа, пре свега, онај део чији је аутор био Благоје Бабић) крајем априла 2010. то и учинио:

Тезе за разјавор на тему
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

ПОРЕКЛО И ПРИРОДА КРИЗА

Феноменологија кризе/а
Друштвена и економска димензија
Природа економских поремећаја: рецесија, криза, депресија, ...
Криза хиперпродукције или криза хиперпотрошње?
Кризе тржишне привреде или кризе капитализма?
Универзалне карактеристике – макрорегионалне специфичности?
„Транзиција“ и криза

ПОГЛЕД УНАЗАД

Хронологија криза (привредне кризе у 19. веку; привредна криза 1920–1921. године, Велика економска криза 1929–1933. године; криза стагфлације 1970-их година; енергетска криза 1974; финансијска криза у САД 1987. године и њен одраз на светску привреду; привредна криза у Јапану 1990-их година и поуке за економску политику; Светска криза 2007/8–...): сличности и разлике у узроцима, последицама и антикризним мерама. Спонтани и „плански“ (?) карактер криза.
Могу ли се данас извући неке поуке из ранијих кризних догађања?

ОБЈАШЊЕЊА КРИЗА – РАЗУМЕВАЊЕ ДАНАШЊЕ
СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ

Теорије привредних циклуса (неокласична школа, кејнзовска школа, марксистичка школа, аустријска школа)
Кондратјевљева теорија дугих таласа
Геокономско виђење економске кризе

УПРАВЉАЊЕ КРИЗАМА

Мере текуће (националне или макрорегионалне) економске политике
Улога међународних финансијских институција и геокономских блокова у управљању кризом
Ривалство или сарадња: аутаркија или светска привреда?

ИСХОД(И) КРИЗА

Криза и промене економско-социјалне структуре становништва
Политичке (глобалне и макрорегионалне) импликације економске кризе
Криза и (не)дељивост безбедности
Криза и интеграциони процеси у Европи

ПОГЛЕД УНАПРЕД

Путеви и методи опоравка од кризе
 Временски хоризонт(и) опоравка: кратак, средњи и дуги рок (монетарна, фискална и развојна политика)
 Једно и јединствено глобално решење?
 Макрорегионална („блоковска“) комбинована решења?
 Субевропска и евроазијска решења
 Европска решења у поређењу с америчком антикризном политиком, руским антикризним програмом и кинеском стратегијом превазилажења кризе
 Могући (европски) сценарији изласка из кризе (Европа 2020)
 Институционалне реформе и излазак из кризе
 Социјални субјекти динамизације будућег привредног развоја – главни чиниоци изласка из кризе

С обзиром на то да се врло брзо показало да нема услова за организовање (међународног) октобарског скупа, модератор априлског скупа узео је слободу да свим учесницима тог скупа пошаље и тезе за планирани октобарски скуп, као својеврсни подсетник, али и путоказ, којим се унеколико проширују и разбокорављају првобитни оквири зборника зацртани горе наведеном шестоделном структуром априлског скупа. То је имало врло позитивно дејство тако да се до краја 2010. на столу уредника зборника нашло тридесетак – редигованих и рецензираних – квалитетних радова, спремних за прелом и штампу.

Тада нико није није могао ни да сања и да ће и зборник о кризи упасти у кризу – кризу објављивања. Покушало да завлада ледено доба постистине, па је и овај наш зборник био жртва замрзавања. Чекање на штампање зборника ипак се није претворило у *neverendum*, тако да су повољне климатске промене у 2018. створиле прилику да се овај сада већ времешни научноистраживачки подухват – издржавши на најбољи могући начин пробу времена – публиковањем приведе крају.

Насупрот томе, изгледа да су слаби изгледи да за нашег живота видимо крај светске економске кризе. Криза је фактички постала перманентно (у сваком случају хаотично) стање на које се треба привикавати. Како? Одговор на ова и друга бројна „кризолошка“ питања могао би да пружи скуп који Одбор за економске науке САНУ планира да организује 2019. године под насловом

СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: 10 ГОДИНА ПОСЛЕ

Ово је први позив за учешће на том скупу.

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОУКЕ ЗА ЕКОНОМСКУ ТЕОРИЈУ И ПОЛИТИКУ

ИСИДОРА ЉУМОВИЋ

Институт економских наука,
Београд, Србија
isydora@gmail.com

МИРОСЛАВ Н. ЈОВАНОВИЋ

Универзитет у Женеви, Европски институт,
Женева, Швајцарска
miroslavjovanovic@hotmail.com

САЖЕТАК: У периоду од преко 100 година готово да постоји општа сагласност о питању дефиниције кризе. Капиталистичко друштво је стално изложено различитим унутрашњим и спољним чиниоцима, који доводе до поремећаја система. Рад обухвата анализу привредних циклуса, који прате развојни пут привреде и утичу на појаву кризе. Економисти новијег доба су увидели, да све чешће, на појаву кризе утичу структурни фактори, у виду финансијске глобализације, дерегулације и непрекидних иновација, информационе технологије и све већег броја финансијских посредника. Да би разумели савремени обухват кризе, потребно је анализирати и цикличне и структурне факторе, кроз различите микро и макроекономске теорије јер кризе стварају више (а не мање) основа и могућности за напредак.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: криза, маркоекономска теорија, привредни циклуси, структурни фактори
JEL: E10, E20, E32

Текућа економска криза само је једна од бројних, кроз које су пролазиле привреде појединих земаља односно региона. Она ће, по свему судећи, имати за последицу и редефинисање успостављених друштвених односа и допринети стварању нове тржишне привреде (капитализам верзија 2). Неочекивана снага и брзина ширења текуће кризе на све делове света, намеће велику забринутост о будућем изгледу светске привреде, док је радикална неизвесност у погледу будућих кретања привреда свих земаља света, кључна и неминовна.

Идеологија неолиберализма често је прокламована као једина, права и прва идеологија, која светску привреду води у напредак. Пре појаве глобалне економске кризе (засноване на америчкој финансијској алхемији) од 2007, потврда овог става виђена је у чињеници, да је светску привреду карактерисао десетогодишњи раст значајнијих макроекономских показатеља. И онда су, преко ноћи, милиони људи широм света остали без посла, кућа и наде, док је на хиљаде инвеститора схватило је да су им уложене инвестиције безвредне, а и понека држава је стигла до прага банкрота, што се огледа у њиховом куцању на врата Међународног монетарног фонда (који је готово био заборављена и омражена институција скоро једну деценију). Како је, онда могуће, да савршен-

ство тржишне привреде, препознатљиво у свом неолибералном оделу, задеси овакво „чудо” – највећа криза после Велике депресије тридесетих година двадесетог века.

Вођени помало потребама, помало страстима, сви економисти, а и они који то нису, почели су да преиспитују постојећи економски модел и да траже узроке и решења тренутне кризе. Закључак већине је био, да треба створити нову економску теорију, чије би основне карактеристике уважавале еволутивни карактер привреде. По нашим схватањима, ова, новостворена теорија, требало би да буде у доследној вези с макроекономском еволуцијом, која се деценијама уназад занемарује. За неверујуће природна законитост свеукупног света је еволуција. У њој су, а и по њој, створени, најпре свет или космос, у оквиру тог система начињена је Земља, сви организми који живе на земљи, па и човек. Неопходно је, следити ту логику, ту нит еволуције, која нам се сама нуди и намеће. Између осталог, еволуцијом или привредним напретком, створен је економски и финансијски систем какав данас познајемо. Класична економска теорија (Смит, Сеј, Рикардо, Мил, итд.) изникла је у фази прелаза феудализма у прве облике капитализма, када је индустријска револуција значајно и заувек променила читав свет. И капитализам, као савремени облик организовања привреде и друштва настао је еволуцијом друштва, у почетку, преображајем првобитне заједнице у робовласништво, па од робовласничког друштва у феудализам. Када су стеге феудализма постале претесне за нарасли капитал, продуктивнији људски рад, нове технологије и нову мисао и изуме, феудализам је прерастао у капитализам. Еволуцијом настаје и „савремена ера”, економско-финансијски систем, који израста из врхова државног капитализма, свих врста социјализама и неолиберализма.

Капиталистичко друштво је стално изложено различитим интерним и екстерним факторима, који доводе до поремећаја система. Такво његово унутрашње превирање је створило одређену флексибилност јер је до сада проналазило начине за излаз из кризе и напредак у дужем року.

Овај рад има следећу структуру. Након увода, у другом делу, износе се основе појма економске кризе. Трећи део се бави различитим макроекономским теоријама, односно њиховим објашњавањем појаве кризе. Четврти део посвећен је теорији економске еволуције. Последњи део су закључна разматрања у виду синтезе претходно објашњених теорија.

АНАТОМИЈА ПОЈМА КРИЗЕ: ОСНОВЕ

Нова вредност створена људским изумима и радом, у сâмој је сржи сваког економског система. Ко у својим рукама држи људски рад, држи и номенклатуру система. Капитализам, као владајућа филозофија и систем уређења у свету, јесте систем класних структура у коме постојање капиталиста и њихов опстанак зависи од постојања радне снаге [Shaikh 1979]. Постоје, дакле, власници капитала и остали. Ако су наведене околности тачне, такво друштво се заснива

у начелу, на конкуренцији разних врста. Конкуренција постоји у оквиру свих класних структура, између сваке од њих понаособ али и између разних идеја. Висока конкуренција изазива високу тензију унутар оба унутрашња склопа, на сваком нивоу, и међу нивоима. Тај притисак је, уједно, разлог напретка и покретачка сила капитализма. Нови, еволутивни приступ економском развоју сматра да без хаоса који је последица конкуренције нема напретка, али у исто време да без одређеног реда (наспрам хаосу) нема преживљавања хаотичног стања које води напред (не увек и у пожељном и добром смеру).

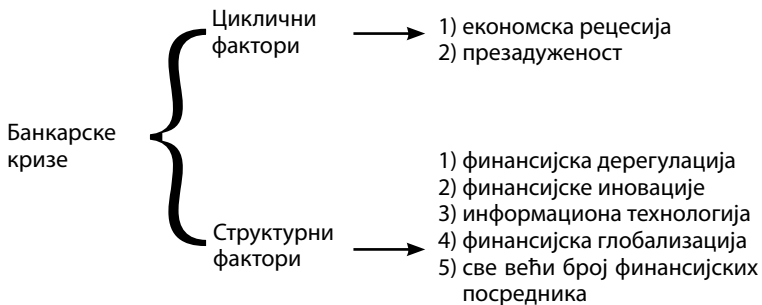
Бројни су покушаји, да се објасни како капиталистичко друштво функционише. Можда је чак лакше објаснити појаву кризе у систему, него сâм систем. Негде се може закључити, да су функционисање система и појава криза неодвојиве појаве.

Марксисте разликују прекиде економских активности и кризе, или опште и делимичне кризе. Прекиди економских активности резултирају из природних катастрофа, као што су суша, поплаве, ерупције вулкана, земљотрес, епидемије, рат, итд. Довољан услов за настајање делимичне кризе је претерана производња у неким гранама привреде, док друге стагнирају. Због неравнотеже, настају краћи прекиди у економским активностима. Криза је сложенија творевина, настала услед мноштва околности, које се не могу лако идентификовати, а дефинише се као поремећај токова капитала, који се манифестује екстерном нестабилношћу и значајним губитком вредности берзанских производа. Ортодоксни марксисте су става, да је криза тачка у којој стопе профита почињу да падају. Пад профитних стопа, у комбинацији с основном поставком капиталистичког друштва¹, заокружује чиниоце који економски систем слабе, а појачавају дејство и могућност појаве диспропорција у циркулацији капитала, који доводе до претеране производње и последично до кризе.

У новије доба, обухват берзанских производа се знатно променио. Због тога се кризе сада везују за нестабилност вредности неке активе. Савременим речником, до кризе долази услед надувавања цена, односно „балона“² одређене активе, и након тога до наглог пада првобитне вредности. Блискост ставова ортодоксних марксиста с кејнзовцима је везивање појава кризе с нормалним појавама, које прате економију, као што су привредни циклуси. Ова група аутора сматра да су кризе неизбежан и природан део привредног кретања. У том смислу, појам кризе се везује за одређена дешавања, која прате развојни пут привреде. Међутим, економисти новијег доба су увидели да ово нису једини разлози за појаву кризе, те се овде наводи подела и систематизација, као код Канласа [Canlas 1997: 4]:

- 1 Према ортодоксним марксистима основна поставка капиталистичког друштва подразумева повећање продуктивности радника без пуне накнаде (тражња потрошача се умањује) и без обзира на повећање профита, и увећање капитала и промоција самоувећавања уложеног капитала.
- 2 Термин *балон*, Киндлбергер је дефинисао као генерички термин за повећање цене активе током фазе експанзије једног производног циклуса.

Слика 1. РАЗЛОЗИ БАНКАРСКИХ КРИЗА

Прва група чинилаца, *циклични фактори*, настају под утицајем циклличног кретања привреде. За разлику од ових фактора, који се у великој мери не могу контролисати, јер су последица природног кретања, *структурни фактори* су дело човека. Међусобно су веома повезани, те се о њима, често, не може говорити одвојено. У случајевима када нису повезани, тј. када не наступају симултано, обично се надовезују један на други. О њима је најчешће говорио Мински.

Седамдесетих година двадесетог века, започет је процес интернационализације банкарства, у коме су финансијске институције (превасходно у САД) ограничене регулативом, губиле знатан део профита и тржишног учешћа. Управо ова чињеница је, након промењених политичких струја у САД, навела званичнике на покретање иницијативе за *дерегулацију банкарског сектора*. Строга ограничења између комерцијалног и инвестиционог банкарства се губе, а само пословање се враћа у своје „златно доба”, до 1930. године, када је целокупни банкарски систем био изузетно узбудљива, али посве нерегулисана, индустријска грана [Krugman 2009].

Осамдесете године двадесетог века доносе честе *иновације* на финансијским тржиштима, увођењем све сложенијих финансијских инструмената и канала дистрибуције (финансијска алхемија огромних размера), у смеру све агресивнијег наступа банака. Поменуте иновације су примарно настале под утицајем два фактора. Услед *повећаног броја све различитијих финансијских институција*, конкуренција се на глобалном тржишту од седамдесетих све више заоштравала. Банке и друге финансијске институције су морале да усавршавају своје производе и услуге, како би створиле нове, у циљу остваривања жељене профитабилности, с једне, и како би се заштитиле од ризика пословања на глобалном тржишту, с друге стране. Други фактор, који се налазио у суштини креирања такозваних иновативних производа осамдесетих година, јесте развој телекомуникационе и *информационе технологије*. Сем што је помогла осамлавању финансијских иновација, информациона технологија је одиграла и значајну улогу у глобализацији светских финансијских тржишта, с крајњим ефектом глобалног тржишта.

Остаје питање како су повезане кризе и стварање модерног потрошачког друштва. Одговор на ово питање може се пронаћи код Хилфердинга, који тврди да се производи претварају у унификовану робу, која зависи од укуса, воље и спремности купаца да ту исту робу прибаве за себе. У таквим околностима, произвођачи постају зависни од тржишта. Либерализацијом тржишта, под утицајем глобализације проблем се преноси на глобални ниво, јер су давно створени услови за настанак глобалног тржишта. Произвођач није више власник произведеног добра, већ само онолико колико износи његов уложени рад, капитал и идеје. С друге стране, исти ти произвођачи једног производа, немају контролу над производњом добара која задовољавају њихове потребе. Производња, дакле, у савременој тржишној привреди не служи првенствено за задовољење потреба потрошача, што је била њена примарна функција у оквиру првобитне економије, већ за остваривање профита и укрупњавање капитала³. Укуси и потребе вештачки се креирају, и то за оним производима и услугама, чијом се производњом остварују значајни профити. Протеклих неколико деценија могу се делом окарактерисати као потрошачка грозница, те је задуживање код банака најнормалнија појава и практично законитост и правилност модерног потрошачког друштва.

Кругман [Krugman 2007: 124–126] пише да се стално повећава јаз у расподели дохотка у САД. Веома мала скупина у друштву повећава концентрацију дохотка у својим рукама. У таквој ситуацији наведена мањина другачије троши (распоређује) свој доходак од оних који зарађују мање (већина). Мањина у друштву може да штеди и троши доходак на инострану (луксузну) робу и услуге што ствара запосленост у иностранству. Већина у друштву троши доходак првенствено на локалне производе и услуге (становање, храна, личне услуге,...) што ствара и одржава запосленост у локалној заједници.

Економске кризе су повезане и с технолошким циклусом. Осврнућемо се на два примера. Одређена локација, која производи угаљ уз помоћ најсавременије рударске технологије може да буде најповољнији снабдевач угљем. Ако, међутим, дође до промене у технологији, па течна горива постану тражена на тржишту као енергија за погон, тада ма колико да се повећа ефикасност и производња угља, и ма колико да се угљу снизи цена, нова технологија, која користи течна горива битно умањује и одстрањује тражњу за угљем. Тада локација која производи угаљ остаје без посла и то не својом вољом или избором, већ услед екстерне промене у технологији, на коју није утицала. Други пример, фото апарати који користе целулозну фото траку и који су засновани за механичкој и оптичкој технологији, били су потиснути с тржишта око 2000. године. Тада је потпуно нова технологија, заснована на електроници и микро чиповима заменила филмске траке. Ма колико да падне цена филмовима и појефтини њихова обрада, тржиште такву технологију више не прихвата. Зато локација чија се

3 У овоме нема ничег лошег под условом да постоји демократска влада у држава која води бригу о друштву и „кочи“ негативне појаве, а такође и управља друштвом у смеру за коју су је слободно изабрали бирачи.

привреда заснива на производњи механичких и филмских фото апарата улази у кризу (ако се не прилагоди). На такав начин промене у технологији могу да проузрокују кризе у областима које се не прилагоде променама у технологији и захтевима тржишта.

КРИЗЕ У МАКРОЕКОНОМСКОЈ ТЕОРИЈИ

Савремене макроекономске теорије су првобитно везивале појаву кризе за привредне циклусе, који из различитих разлога започињу експанзијом производње. Изум парне машине у 18. веку, нагло повећање становништва и такозвана „беби бум“ генерација после Другог светског рата, само су неки од екстремних примера. Економска је законитост да повећана тражња за производима одређене индустријске гране доводи до повећања цене производа и до већих профита. То последично делује и на све остале индустријске гране у систему, које сировинама и полупроизводима снабдевају иницијалну грану. Повећана тражња за улазним производима повећава цене и зараде и у снабдевачким индустријама. Круг се надаље шири на снабдеваче снабдевача, и тако редом.

Замена дотрајале или превазиђене опреме и велика улагања у усавршавање производног процеса, логична су последица и основно обележје ове фазе. Различити сектори индустрије „хране“ једни друге међусобно, а крајњи резултат је напредак целокупне привреде. У жељи да прошире своје капацитете, привредни субјекти се задужују, јер је велика вероватноћа, да ће тражња за њиховим производима расти. Високе стопе профита које остварују, омогућују им добру кредитну способност, на основу које могу да исплаћују позајмљена средства.

Ако се с терена индустрије истраживања пребацимо на терен економије, то даље значи, да је у фази експанзије, велика тражња за додатним средствима, која се, најчешће, прибављају од банака. С друге стране, банке су спремне да пласирају средства, јер услед велике тражње и високих профитних стопа, могу да повећају каматне марже, и да наплаћују веће камате и провизије, а имају и већи и бржи обрт капитала. У наведеним околностима, капитала има свуда, и на претек.

Према Киндлбергеру и Алиберу [Kindleberger and Aliber 2005] такозване макро „маније“ прате фазу експанзије и повезане су с економском еуфоријом, јер компаније имају различите алтернативе за прикупљање средстава, те све више инвестирају у нади да ће снижењем трошкова повећати профит. У фази експанзије, све већа улагања у фиксни капитал скраћују период повраћаја капитала и утичу на брз раст профита, воде технолошком напретку, али и смањењу броја запослених. Логична последица је сељење капитала у оне индустријске сегменте и гране, где су највише стопе профита. Проблем настаје, кад се склоност ка ризику сувише повећа, те анализа ризичности инвестиција постане све лошија. У таквој ситуацији, ништа више не изгледа исувише ризично. Реалне зараде у фази експанзије не прате раст продуктивности, а понекад, раста зарада уопште и нема. Након одређеног периода, када тржиште бива задовољено про-

изводима и услугама, када агрегатна тражња превазиђе понуду, стопе профита почињу да стагнирају. Нема више брзог раста који је био евидентан у фази експанзије, и производни циклус улази у фазу контракције (рецесије). Стагнација, а након тога и пад профитних стопа, условљен је смањењем куповне моћи, јер су и реалне зараде (због све веће незапослености) и становништва мање (пример је Грчка 2010). Производња је већа (рецимо у Немачкој) од домаће и иностране агрегатне тражње, производа има на све стране, али не и купаца који те производе могу да апсорбују, и долази до првог проблема, који је познат као *недовољна њражња*.

Овај проблем се може решити на различите начине: повећањем радне сатнице, повећањем плата, отварањем јавних радова, омогућавањем додатног задуживања, итд. Последњи начин је био нарочито популаран протеклих неколико деценија, јер је правио основу за стварање потрошачког друштва у коме се унапред троши незарађено. Конкуренција у финансијској области довела је до различитих финансијских новотарија, такозваних иновација (секјуритизација, различити структурни производи, *џанк* обвезнице). Помоћу ових инструмената, омогућена је додатна потрошња, створен је привид повећане вредности активе, а финансијски сектор је ушао у циклус прекомерних инвестиција.

У исти мах постоји и други проблем, такозване *џрејтеране џроизводње*, јер је, услед либерализације светског трговинског режима конкуренција постала немилосрдна. У жељи да присвоје што већи део тржишта, међународно активне компаније, да би снизиле цене производа и услуга, подижу ниво улагања у фиксна средства и технологију. Ако се произведена роба и услуге не траже на тржишту, ово на крају доводи до претеране производње и превеликог задуживања, што последично води кризи. Кроти [Crotty 2005, 2006] сматра, да ове две појаве, који назива парадокс неолибералног капитализма, имају синергетски ефект, у виду недовољне потрошње и превеликих инвестиција.

Осим претеране потрошње, може се јавити и трећи проблем *надувавања цене одређене акције*. То се дешава јер власници капитала, који су у економској експанзији остварили значајан профит, траже инвестиционе прилике у којима је зарада нагпросечна. Расте цена активе у коју су средства уложена, профит је све већи, те је велики број инвеститора заинтересованих за даље улагање, што додатно подиже цену акција. Еуфорија је све јача, а потрошња и инвестиције све стимулисане. Пракса је показала, да се ово завршава пуцањем балона. Тада цена активе нагло пада, инвеститори остају без уложених средстава, а потрошња и инвестиције достижу низак ниво. Сва три наведена проблема, воде до кризног обрасца понашања привреде.

Чињеница је, да су кризе послужиле за преиспитивање, односно смену економских теорија. Тако је, на пример, класична економска школа била доминантна до велике светске економске кризе тридесетих година 20. века, од када је примат узела Кејнзова идеологија. После II светског рата, она се задржала на западу, док је Марксово тумачење економије прихватио источни блок. Седамдесетих година 20. века, Кејнзова идеологија је жестоко критикована и нападана, а примат је преузела Чикашка школа (Фридман, Лукас, итд.), и теорија монетари-

зма, затим теорија рационалних очекивања, и на крају хипотеза о ефикасности тржишта, која је економску науку вратила коренима неокласичне школе.

Економисти класичних школа били су заговорници теорије да је тржиште способно да функционише самостално, и да је потребно, кроз механизме понуде и тражње у свим областима пословања, омогућити му пуну слободу деловања. Како су се финансијске кризе дешавале и поред савршености финансијског система, било је потребно наћи им место и сврху. У почетку приписиване екстремним факторима, кризе су сугерисале, да је потребно побољшање или „фино подешавање” система. Утицаји природних сила (земљотрес, суша, поплава, итд.) или људско деловање (изум нових технологија, рат, психологија потрошача, погрешне политичке одлуке, итд.), били су екстерни фактори, који су мењали структуру система и доводили до кризе. Поимањем да су појаве криза редовне, чак цикличне природе, прелази се с теорије линеарног регулисања, на теорију цикличног регулисања [Shaikh 1978]. Привредни циклуси настају под утицајем интерних фактора, који служе за прилагођавање система, односно, служе за враћање система у равнотежу. Екстерни чиниоци, који мењају структуру система и привредних циклуса доводе до кризе.

Ортодоксни марксисти, на челу с Марксом и Хилфердингом, верују да до кризе долази услед органског мењања структуре капитала, и као последица тога долази до пада профитних стопа. Технолошке иновације, дакле, које су на почетку замајац привредног циклуса и подстрекачи фазе експанзије, тај исти привредни циклус уводе у фазу стагнације и рецесију. Поред тога, Маркс тврди, да дуг, који у почетку омогућава технолошки напредак, у фази рецесије постаје катализатор кризе, јер повећава рањивост привреде. Први образац понашања који се везује за кризу је аномалија у протоку капитала. Она се манифестује претераним инвестицијама, секторским диспропорцијама⁴ и касније, кроз проблем реализације потрошње [Hilferding 1981]. Ова теорија, међутим, има значајан недостатак у чињеници да занемарује снажну унутрашњу динамику система, која је нарочито изражена у 21. веку. Секторске диспропорције, које су се појачавале од двадесетих година прошлог века, финансијске иновације и дерегулација, довеле су до изузетно развијеног и јаког финансијског сектора, и до потребе за поновном анализом левичарских идеја. Велико задуживање и улагања у технологију, постају катализатор кризе на глобалном нивоу. Ортодоксни марксисти, међутим, само нам делимично могу помоћи, и да бисмо разумели појаву кризе морамо трагати и даље.

Након велике депресије, јасно је било, да класична економска теорија о самоодржању капиталистичке привреде није одржива, јер се систем није могао вратити у равнотежу, чак ни десетак година после кризе. Стопа незапослености

4 Подизање свих цена за исти процентуални износ, не би требало да доведе од редистрибуције капитала и нема ефекта на производњу. Цене производа и услуга се формирају на основу понуде и тражње, те се може десити да се цене неравномерно мењају по различитим секторима, те долази до секторске диспропорције и капитал се сели у оне гране, које на основу веће промене цене, остварују веће профите. Ова појава нарочито је изражена, ако се зна да укусе потрошача формирају произвођачи, односно такозвана светска модна елита.

се није спуштала испод 20 процената. Решење се није могло наћи, применом класичног модела, те су за решавање кризе искоришћени Кејнзови савети за економску политику. Његова теорија економије тражње, задржава све битније ставке из класичне економске теорије, уз критику става, да се тржиште регулише само по себи. Кејнс сматра, да је, када тржиште закаже, неопходан државни подстицај агрегатне тражње, односно када се појаве застоји неопходно их је нечим „погурати”. Он је у својој теорији, која је подразумевала континуирану примену дискреционих мера економске политике, сматрао, да се на овај начин може постићи пуна упошљеност фактора производње. Крупни капиталисти су ову идеју радо прихватили, јер су грешке у систему и појава криза, приписивани грешкама у економској политици [Shaikh 1978]. Решавање текуће кризе користи кејнзовске савете: повећање тражње на рачун садашњих и будућих пореских обвезника. Профит припада, дакле, предузетницима, а ризик пада на плећа целог друштва (садашњи и будући порески обвезници)!

У економској теорији, познате су различите врсте синтеза теорија класичне економије, Марксове и Кејнзове мисли. Тако су изникли и следбеници ортодоксних марксиста, неомарксиста, који прихватају став, да криза долази услед недовољне потрошње, али сматрају да је то последица недостатка Кејнзове агрегатне тражње, због претераног смањења плата. Ово онемогућава да привреда ради пуном снагом. Неокејнзовци, структурни кејнзовци и посткејнзовци, задржавају централни проблем о агрегатној тражњи, али се разликују у поимању појма пуне запослености, услова у којима компаније функционишу, употребе монетарне и фискалне политике, итд. Сви они виде проблем у усвајању неолибералног модела раста, касних седамдесетих година 20. века. Њихов главни аргумент је, да се овај раст заснивао на задуживању и надувавању цена различите активе, уместо на расту плата запослених [Palley 2009]. Оваква философија постала је покретачки модел пораста агрегатне тражње. Резултат је био повећање неједнакости, све већа раздвојеност раста зарада и раста производње, све чешће и по свом обухвату веће кризе, спори раст тражње, као и тенденција глобалног вишка капацитета и незапослености. Према овим, хетеродоксним маркоекономистима, сектор финансија је одиграо најзначајнију улогу, омогућујући раст тражње.

Овакав привредни циклус заснован на финансијској алхемији није могао да се одвија у недоглед. Објашњење зашто је трајао толико дуго, и који су механизми коришћени да би се одржао у животу, даје професор Мински још 1992. године, у свом делу познатом као хипотеза о нестабилности тржишта [Minsky 1992]. Финансијске иновације, дерегулација и повећани апетит за ризиком, омогућили су да систем неолибералне економије може да мултипликује активу, и на тај начин, додатним задуживањем, створи средства за повећање потрошачке моћи.

Да би боље објаснили ову појаву, морамо објаснити циклусе Минског. Према Палеју, постоје два циклуса Минског: основни и супер циклус. Основни се одвија тако што се *хецини* фондови, односно солвентни дужници, током времена претварају у шпекулативне дужнике, а на крају у Понзи шеме, где нема текућих прихода од неке сталне делатности, којима би се сервисирао дуг, већ се

искључиво рачуна на апресијацију вредности (пораост цена) финансијске активе. Улагачи постају све оптимистичнији, занемарују моделе за управљање ризиком. Образац оваквог понашања, у пракси, уочљив је у времену непосредно пре текуће светске економске кризе (од лета 2007), које карактерише одређени привредни раст током десетогодишњег периода. Дакле, уместо цикличног привредног кретања, забележен је најдужи интервал раста у последњих три стотине година. Процес оптимизма је растао, те је вероватно да је наведена појава подстакла нобеловца Роберта Лукаса да 2003. године прокламује теорију укротених привредних циклуса.

Супер циклус Минског је скуп неколико обичних циклуса. У току овог периода дешава се ерозија регулативе, институција, процеса доношења одлука и система за управљање ризиком. Ове структуре Мински назива *thwart* институције (*thwart* = спречити, препречити), а од виталне су важности за стабилност привреде капитализма. Оба наведена циклуса се одвијају паралелно. У протекле три деценије, у привреди САД, могу се идентификовати три основна циклуса Минског. У оквиру сваког циклуса зајмодавци и зајмотражиоци су повећавали ниво ризика, који су преузимали. Упоредо с тим, током целог процеса, развијале су се финансијске иновације, дерегулација и системски ризик. Што је супер циклус Минског дужи, то је и удар кризе јачи [Palley 2009].

ЕКОНОМСКА ЕВОЛУЦИЈА И КРИЗА

Нови еволутивни приступ економији заступа гледиште да се током кризе ствара више, а не мање могућности за напредак у привреди. У том смислу, кризе су повремено добродошле и пожељне. Микроекономских примера има много, али задржаћемо се овде само на три. Прво, током 1920-их година *Келој* и *Посџи* биле су фирме које су доминирале на тржишту кукурузних пахуљица у САД. Када је наступила криза, нико није могао да зна како ће то да се одрази на понашање потрошача и на њихову тражњу. *Посџи* је учинио оно што су многи предвиђали: снизио је своје расходе за рекламу и на тај начин уштедео. Ово и многа друга предузећа имала су одбојност према ризику. У исто време *Келој*, као предузеће које је било склоно ризику, удвостручило је своје издатке за рекламу, повећало је улагања у истраживање и развој производње и агресивно је уводило потпуно нов производ на тржиште (пиринчане пахуљице). Када је дошло до опоравка привреде од средине 1930-их година, *Келој* је увећао свој профит преко 30 процената и постао је оно што је остао и данас: доминантни снабдевач тржишта. Дакле, током криза већина предузећа понаша се као *Посџи*, али пропуштају згодне прилике за напредак предузећа у дужем року. Када се глобално мање улаже у рекламу и истраживање и развој (током криза), повраћај на (добро) уложена средства у такве активности у датом тренутку и у будућности вишеструко се потенцијално повећава.

Други пример је повезан с пословном стратегијом фирме *Тексас Инсџрументс* током кризе из 1954. Током кризе *Тексас Инсџрументс* је ризиковао и

увео на тржиште нови производ (транзистор). Трећи пример је повезан с кризом из 2001. Тада је фирма *Ейл* ризиковала и увела нови производ *ajPod*. Обе ове новости на тржишту имале су велики утицај на целокупну привреду, готово на њен високо профитабилан део (нови производи, нова радна места, нове услуге, ...). Међутим, не треба да се заносимо општим важењем наведених примера. Било је током криза многих предузећа која су се „коцкала” с будућношћу и која су пропала. Ипак, еволутивна водиља је присутна. Кризе стварају могућности за напредак и појединачних предузећа и грана, али и целокупне привреде државе. Влада треба да има ово на уму и треба да ствара услове за преузимање одређених ризика. Успешни могу да пруже основе за напредак свих у будућности.

ЗАКЉУЧАК

Ово поглавље не пружа одговоре на начине за излазак из кризе, већ укратко износи основне макроекономске теорије и поједине микроекономске примере, који су се у прошлости наметали као одговор на појаву кризе. Чист неолиберални модел је превазиђен, не треба га мењати, већ напустити, јер се заносио на задуживању и надувавању цене различитих актива, омогућивши, на тај начин, пораст агрегатне тражње. Последице, које су се огледале у све већем профиту превасходно мултинационалних банака (финансијска алхемија), и све већој неједнакости у расподели дохотка, манифестовале су се као текућа криза. Иако је марксистичко-плански систем имао одређене економске успехе у кратком року, треба и њега одбацити јер је имао погубне последице у дугом року.

У економској мисли, често се на појаву кризе гледало само из једног угла, односно сматрало се да криза настаје услед деловања једног фактора. Историја, и све кризе које је човечанство превазишло, уче нас да кризу треба посматрати из различитих углова, односно, да суштина политике која би могла да да ефектне одговоре на садашњу кризу, треба да буде синтеза претходно наведених теорија.

Пошто је финансијски сектор одиграо највећу улогу у садашњој кризи, постоје тенденције да се садашња криза објашњава искључиво као момент Минског. Ово никако није довољно, јер би решење кризе подразумевало само промену регулативе и укидање и смањење шпекулативних послова и ризика. Треба узети у обзир и проблеме који се дешавају у реалном сектору привреде. У ту сврху, треба се присетити Маркса и Кругмана и чињенице да се дистрибуција прихода значајно изменила на уштрб радника, јер раст зарада не прати раст производње. То последично доводи до кејнзовског проблема недовољне агрегатне тражње и начина за њено стимулисање. Ове замисли доводе Минског у везу с мислима о недостатку тражње, која се јавља услед утицаја неолибералне економске политике на плате и дистрибуцију прихода. Осим регулативе, дакле, морају се мењати и основни постулати модела. Најучљивији пример су САД и неодговарајућа макроекономска политика, коју је ова држава водила протеклих неколико деценија, те се сада одразила као текућа криза. Инфлација је довела

до нереално ниских реалних каматних стопа и великог интерног и екстерног дуга. Стална потреба да се утиче на међународну трговину, либерализацију и координацију, непрестано су повећавали ризик глобалне економске кризе [Љумовић 2009]. Вођењем неадекватне макроекономске политике која је допустила финансијску алхемију створена је клима у којој се лако идентификују обрасци понашања и деловања, који поспешују и охрабрују алхемијске ризике, и воде економској кризи, јер се терети кризе сваљују на плећа садашњих и будућих пореских обвезника.

Случај Грчке, Шпаније и Португала у Европској монетарној унији још је један лош пример. Према Кругману, ове земље су уласком у евро зону постале атрактивне за инвестиције. Раст зарада и цена је био много динамичнији у овим земљама, него у остатку Европске уније. Појавом кризе, стране директне инвестиције су пресушиле, приходи су се смањили, а дефицити значајно повећали [Krugman 2010]. Поставља се питање, које методе за смањивање трошкова имају ове земље. Први и основни метод је девалвација, који је онемогућен оног тренутка када су напустиле сопствене валуте. Други метод је смањење плата, али је велика вероватноћа да ће ово изазвати политичке протесте (што се и десило у Грчкој). Трећи, такође, веома непопуларан је смањење јавне и личне потрошње. Раст продуктивности је веома тешко остварити, тако да је и овај, четврти метод слабо употребљив. Остаје оно чега се велики број економиста прибојава, излазак из монетарне уније.

Кључно питање повезано с новим, *еволутивним њоїледом на љривреду* је следеће. Ако држава треба да се задужи сада и да терет дугова пребаци на будуће пореске обвезнике и генерације, питање је шта је горе (или боље)? Да ли терет тих дугова треба да буде због помоћи пропалим предузећима, или да ли ти дугови треба да буду због помоћи предузећима која имају нове идеје и, потенцијално, бољу будућност? Да ли власти треба да дозволе пропаст велике банке и губитак за улагаче у лоше банкарско предузеће (лоше улагање средстава) или да субвенционишу пропало и лоше банкарско предузеће на уштрб нових предузећа која имају добре и свеже идеје и која могу да поставе привреду земље на бољи пут за будућност?

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Љумовић, Исидора (2009). Прелазак ризика у неизвесност у условима глобалне кризе, *Зборник Маїице срїске за грушївене науке* (Нови Сад), СХ, 129, стр. 61–72.

Canlas, J. (1997), *Universal banking*, Oxford University Press.

Cassidy, John (2008). The Minsky Moment. *New Yorker*, 4. 2. 2008: стр. 9.

Crotty, James and Lee Kang-Kook (2006). The Effects of Neoliberal „Reforms“ on the Post-crisis Korean Economy. *Review of Radical Political Economics*, Vol. 38: pp. 381–387.

Crotty, James (2005). *The Neoliberal Paradox: The Impact of Destructive Product Market Competition and Impatient Finance on Nonfinancial Corporations in the Neoliberal*

- Era*. Research Briefs rb 2003-5, Political Economy Research Institute, University of Massachusetts at Amherst.
- Galbraith, John Kenneth (1990). *A short history of financial euphoria*, New York: Penguin Group.
- Hilferding, Rudolf (1981). *Finance capital: A study of the latest phase of capitalist formation*. London: Routledge and Kegan Paul, 1981. Изворно објављено на немачком 1910; на српском: Рудолф Хилфердинг (1958). *Финансиски кайиџал*, Београд: Култура.
- Kindleberger, Charles and Robert Aliber (2005). *Manias, Panics and Crashes*. New York: Palgrave MacMillan.
- Kotz, David (2003). Neoliberalism and the SSA Theory of Long-Run Capital Accumulation, *Review of Radical Political Economics*, Vol 35/3, pp. 263-270.
- Krugman, Paul (2007). *The Conscience of a Liberal*. New York: Norton.
- Krugman, Paul (2009). Učiniti bankarstvo dosadnim, *Nova srpska politička misao*, 13. 4. 2009.
- Krugman, Paul (2009). *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*. New York: W. W. Norton and Co.
- Krugman, Paul (2010). The Euro Trap. *The New York Times*, 30. 4. 2010.
- Marx, Karl (1894 [1981]) *Capital*, Volume III, London: Penguin Books.
- Minsky, Hyman (1991). *Market Processes and Thwarting Systems*, Levy Economics Institute, Economics Working Paper № 64.
- Minsky, Hyman (1992). *The Financial Instability Hypothesis*, Working Paper № 74, Levy Economics Institute.
- Minsky, Hyman (2004). *Induced Investment and Business Cycles*. Edited and with an introduction by Dimitri Papadimitriou. Cheltenham: Edward Elgar.
- Minsky, Hyman (2008). *Stabilizing an Unstable Economy*. New York: McGraw-Hill.
- Otsu, Keisuke (2007). *A Neoclassical Analysis of the Asian Crisis: Business Cycle Accounting of a Small Open Economy*. MES Discussion Paper Series 2007-E-16. <http://www.imes.boj.or.jp/english/publication/edps/2007/07-E-16.pdf>>10. 4. 2010.
- Palley, Thomas (2009). *The Limits of Minsky's Financial Instability Hypothesis as an Explanation of the Crisis*. Macroeconomic Policy Institute, IMK Working Paper № 11.
- Shaikh, Anwar (1978). An Introduction to the History of Crisis Theories. In URPE, *U.S. Capitalism in Crisis*. New York: Union of Radical Political Economists.

ECONOMIC CRISIS: LESSONS FOR ECONOMIC THEORY AND POLICIES

ISIDORA LJUMOVIĆ
Institute of Economic Sciences,
Belgrade, Serbia
isydora@gmail.com

MIROSLAV N. JOVANOVIĆ
University of Geneva,
European Institute, Geneva, Switzerland
miroslavjovanovic@hotmail.com

SUMMARY: During the last 100 years, there has been a general consensus on the definition of crisis. Capitalist society is constantly exposed to various internal and external factors, leading to disturbances of the system. The paper offers an analysis

of business cycles that accompany economic development and contribute to the occurrence of crises. Contemporary economists have often found that crises are influenced by structural factors, in the form of financial globalization, deregulation and ceaseless innovation, information technologies and a growing number of financial intermediaries. To understand the present scope of the crisis, it is necessary to analyze both cyclical and structural factors, through a variety of micro and macroeconomic theories, as crises create more (rather than fewer) opportunities for progress.

KEY WORDS: crisis, macroeconomic theory, business cycle, structural factors